

Nya böcker

Dahlstedt, M., Lundberg, A & Michailakis, D. (red.) (2023)
De sociala rättigheternas politik: förhandlingar och spänningsfält.
Malmö: Gleerups.

Vilken roll kan mänskliga rättigheter spela för att synliggöra och motverka olika former av social och ekonomisk ojämlikhet? Sedan mitten av 2010-talet har detta blivit en central frågeställning för både forskare och praktiker inom fältet för mänskliga rättigheter. Diskussionen intensifierades i samband med eurokrisen 2016 och publiceringen av Thomas Pikettys *Capital in the twenty-first century* och fick ytterligare bränsle under och i efterdyningarna av covid-19-pandemin.

Internationellt har frågan lyfts av bland andra FN:s specialrapportör för extrem fattigdom. År 2015 hävdade den dåvarande mandatinnehavaren, Philip Alston, att även om det inte finns en explicit rätt till ekonomisk jämlikhet i det internationella ramverket, är alltför djupa ojämlikheter mellan människor ett hot mot grundprincipen om alla människors lika värde och rättigheter. På senare tid har FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter, Volker Türk, särskilt framhållit en djupgående ekonomisk ojämlikhet som ett fundamentalt hot mot mänskliga rättigheter. Han har vid flera tillfällen efterlyst initiativ för att skapa vad han kallar en människorättsbaserad ekonomi, där fokus på tillväxt och konkurrenskraft får stå tillbaka för människors faktiska levnadsvillkor.

Samtidigt har flera forskare ifrågasatt vilka resurser som egentligen finns i det internationella ramverket och i teoribildningen om mänskliga rättigheter för att på ett effektivt sätt synliggöra och bekämpa extrema eller toxiska former av ojämlikhet. I ett uppmärksammat verk från 2018 hävdade historikern Samuel Moyn att mänskliga rättigheter sedan mitten av nittonhundratalet har varit en maktlös följeslagare (*a powerless companion*) till nyliberal marknadsfundamentalism. Även om människorättsystemet innehåller ett skydd för grundläggande rättigheter i en välfärdsstat, såsom rätten till bostad, hälsa, utbildning och en skälig levnadsstandard, menar Moyn att dessa rättigheter har utformats på ett sätt som förvisso förbjuder diskriminering, exempelvis på grund av hudfärg, kön eller sexuell läggning, men har mycket lite att säga om ekonomiska och sociala klyftor mellan människor över en viss tröskelnivå.

Andra forskare, däribland Susan Marks och Jessica Whyte, har gått längre och menat

att mänskliga rättigheter till stor del är en del av problemet. Whyte visar exempelvis i sin bok *The morals of the market* hur vissa av de rättighetsrörelser som tog form under 1970-talet och framåt aktivt formulerade sig emot mer radikala sociala och politiska projekt, såsom försöken från länder i det globala syd att instifta en ny ekonomisk världsordning för att motverka ojämlikhet mellan och inom länder. På ett liknande sätt har historikern Johan Strang visat hur arbetet för att skapa ett starkare konstitutionellt skydd för grundläggande medborgerliga friheter i Sverige under 1970-talet och framåt hängde nära samman med en nyliberal kritik av den moderna välfärdsstaten.

Den akademiska kritiken har mött motargument från andra forskare och praktiker, som anser att den inte tar hänsyn till de verktyg som faktiskt finns och det arbete som pågår för att synliggöra och motverka ekonomisk ojämlikhet med hjälp av mänskliga rättigheter. Rodrigo Uprimny Yepes, tidigare ledamot av FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, har tillsammans med Sergio Chaparro Hernández visat att även om det kan vara svårt att använda det internationella regelverket för att adressera ekonomisk ojämlikhet som ett problem i sig, finns det flera exempel på hur internationella kommittéer och granskningsorgan har belyst de negativa konsekvenser som ojämlikhet har på möjligheten att delta i det demokratiska livet, utbildning, tillgång till bostad, hälsoutfall och skäliga löner.

Inom det internationella systemet, särskilt i FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, finns det flera relevanta verktyg, såsom principen om att stater ska fullt ut utnyttja tillgängliga resurser för att tillgodose rättigheterna. Enligt Yepes och Hernández går det inte att tolka på detta på annat sätt än som ett krav på omfördelning av ekonomiska resurser.

Det finns också delar av det internationella regelverket som kan tolkas som krav på att motverka ojämlikhet mellan länder. Ett exempel är artikel 28 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948, som säger att var och en har rätt till en världsordning där rättigheterna kan tillgodoses fullt ut. En av grundprinciperna i FN:s kärnkonventioner från 1966 om mänskliga rättigheter är principen om folkens självbestämmande, inklusive rätten att fritt bestämma över sina naturresurser och tillgångar.

I mycket av debatten om mänskliga rättigheter och ekonomisk ojämlikhet befinner sig diskussionen ofta på en abstrakt, begreppslig eller systemnivå. Det råder ingen tvekan om att ekonomisk ojämlikhet hänger samman med till synes opersonliga krafter som globalisering, klimatförändringar, internationell handelspolitik, internationell skuldsättning, internationell skattelagstiftning samt strukturanpassningsprogram. Det som dock ofta saknas i debatten är hur ekonomisk ojämlikhet faktiskt manifesterar sig i människors vardag och på vilka sätt det praktiska rättighetsarbetet, i bästa fall, kan bidra till att motverka dessa konsekvenser.

I ett svenskt sammanhang är därför antologin *De sociala rättigheternas politik: för-*

handlingar och spänningsfält, redigerad av Magnus Dahlstedt, Anna Lundberg och Dimitris Michailakis, ett välkommet bidrag. I boken riktar författarna, som i första hand är verksamma inom fältet socialt arbete vid Linköpings universitet, blicken mot hur sociala rättigheter tolkas och tillämpas i det svenska välfärdssystemet. Även om boken inte direkt är utformad som ett inlägg i den internationella debatten om mänskliga rättigheter och ekonomisk ojämlikhet, bidrar den med viktiga perspektiv som har potential att föra den debatten framåt.

Bokens kärna utgörs av ett tiotal hantverksmässigt utförda fallstudier som på olika sätt gestaltar svårigheterna med att fullt ut realisera rättigheter inom ramen för befintliga institutioner. Samtidigt visar de på den kritiska potential som finns i rättighetsbegreppet, i internationella konventioner, nationell lagstiftning och yrkesetik för att synliggöra, avslöja och på mer eller mindre kreativa sätt verka för ökat inflytande och förbättrade livsmöjligheter för personer som drabbas hårdast av ökad ekonomisk utsatthet och skenande ojämlikhet.

Pia Kjellbom och Dimitris Michailakis skriver med utgångspunkt i hur fallet med Esmeralda – som av sina familjehemsföräldrar kallades för "Lilla hjärtat" – hanterades i socialtjänsten respektive förvaltningsdomstolen och kammarrätten. De diskuterar svårigheterna med att göra rättigheter verkningsfulla inom ramen för ett funktionellt differentierat samhälle, där varje system har sina egna, partiella sätt att beskriva verkligheten.

Maria Persdotter, Anna Lundberg, Annika Taghizadeh Larsson och Ulrika Wernesjö behandlar regleringen av rätten till ekonomiskt bistånd och hur den förhåller sig till rätten till en skälig levnadsnivå. De visar genom analys av lagstiftning och rättspraxis hur rätten till en skälig levnadsnivå genom ekonomiskt bistånd blivit alltmer villkorad, och hur det som tidigare var tänkt att fungera som en minimistandard med tiden kommit att förstås som ett tak för samhällets ansvar mot den enskilde.

Annika Olaison, Annika Taghizadeh Larsson och Johannes H. Österholm vidareutvecklar analysen genom en studie av interna ärendekonferenser där biståndshandläggare diskuterar och bereder beslut om stöd och insatser till enskilda klienter. Denna process innebär att klienters rättigheter och behov konstrueras i förhållande till organisationernas förutsättningar och skyldigheter.

Ekonomiskt bistånd är också i fokus för Jenny My Johansson och Pia Kjellboms kapitel, som behandlar mål där beslut om ekonomiskt bistånd överklagas och avgörs i domstolar. Kapitlet belyser särskilt den ojämlikhet i resurser som ofta finns mellan den enskilde och socialtjänsten – en ojämlikhet som är tänkt att balanseras av domstolarnas särskilda utredningsskyldighet. I praktiken fungerar dock socialtjänstlagen i domstolarnas händer ofta mer som ett sanktionsverktyg än som ett yttersta skyddsnet för den enskilde, och det saknas i regel helhetsbedömningar av individens situation i förhållande till sin omgivning.

Marie Gustavsson och Kristin Alfredsson skriver om den ofta förbisedda rätten till fritid och meningsfulla fritidsaktiviteter för personer med funktionsnedsättning. De visar bland annat hur betydelsefullt förverkligandet av dessa rättigheter är beroende av en stöttande och inkluderande miljö med personer som har förmåga att fånga upp och bejaka individens egen vilja och rätt till självbestämmande. Detta blir särskilt tydligt inom gruppboenden, där fritidsaktiviteter samordnas på sätt som ofta begränsar individens valmöjligheter.

Viktor Vesterberg och Magnus Dahlstedt skriver om rätten till arbete för ekonomiskt utsatta EU-medborgare som utnyttjar den fria rörligheten inom EU. Mer specifikt handlar kapitlet om Fonden för europeiskt bistånd för dem som har det sämst ställt (FEAD) och hur personal inom verksamheter som finansieras genom fonden "anammår och tänjer ut politiskt givna ramar" för att möta målgruppens önskemål och behov, som ofta handlar om vägar till arbete. Författarna ser detta som ett exempel på hur projektpersonal tar sig an "strukturellt betingade ojämlikheter i form av fattigdom, ojämlikheter som tenderar att osynliggöras inom etablerade politiska ramar, där fokus i stället riktas alltmer mot den enskilda individens ansvar för sin försörjning och välfärd" (s. 168).

Veronika Wallroth och Axel Ågren skriver om anhörigomsorg i Sverige i relation till utvecklingen av äldreomsorgen. De visar hur anhörigas omsorgsbörda påverkas när äldreomsorgen inte fungerar. De diskuterar hur ett erkännande av anhörigas betydelse både kan vara positivt och bemyndigande, då det bekräftar individens behov och integritet, samtidigt som det också kan innebära att anhörigas rättigheter i praktiken omvandlas till skyldigheter.

Sofia Nordmark och Magnus Dahlstedt beskriver i sitt kapitel SFI (Svenska för invandrare) som både en villkorad och villkorande praktik. De visar hur deltagande i SFI, oavsett individens förutsättningar och omständigheter, blir ett villkor för ekonomiskt bistånd och att det samtidigt finns en förväntan om att utbildningen ska fungera som en väg till arbete. För vuxna migranter omgärdas rätten till utbildning av skarpa villkor och mer eller mindre uttalade förväntningar, vilket gör att gränsen mellan rättighet och skyldighet förblir oklar.

David Ekholm, Erik Eriksson och Magnus Dahlstedt skriver i avslutningskapitlet om det praktiska rättighetsarbete som bedrivs inom sällan uppmärksammade delar av välfärdsstaten, till exempel av brobyggare inom socialtjänsten och rastvärdar i grundskolan. De undersöker hur dessa rättighetsarbetares personliga erfarenheter, som ofta fungerar som en länk mellan enskilda individer och deras möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda, påverkar deras arbete. Författarna betonar hur värden som relationsbyggande, kulturell kompetens samt trovärdighet, grundade i egna erfarenheter, blir en del av arbetet med sociala rättigheter och en förutsättning för att förstärka och omskapa välfärdsstatens institutioner.

Bokens empiriska kapitel ramas in av Ulrika Wernesjö och Anna Lundberg, som i ett kapitel behandlar Nancy Frasers teori om rättvisa, vilken kretsar kring sammanlänkande dimensioner som omfördelning av resurser, erkännande och representation, och i ett kapitel skriver om de mänskliga rättigheternas framväxt. Gemensamt för dessa kapitel är poängen att socialt arbete syftar till att förstå och motverka orättvisor i samhället, och att en teoretisk medvetenhet är grunden för en adekvat samhällsanalys samt för självreflektion över den roll som offentliganställda och andra kan spela inom ramen för befintliga institutioner.

De sociala rättigheternas politik genomsyras av en dubbelhet i förståelsen av hur mänskliga rättigheter förhåller sig till ekonomisk och social ojämlikhet och orättvisa. Å ena sidan uppmärksammar flera av författarna hur rättigheter, eller snarare kampen för rättigheter, innefattar en kamp för erkännande av olika gruppers specifika anspråk, omfördelning av resurser och för ökad inkludering. I kapitlet om de mänskliga rättigheternas framväxt avslutar Lundberg och Wernesjö med att fråga om inte de internationella överenskommelserna kan ses som en "outnyttjad resurs för politiskt arbete för att motverka en utveckling som skapar orättvisor". Kampen för rättigheter ses med andra ord som en kamp för rättvisa.

Samtidigt visar boken hur en ökad institutionalisering av rättigheter, inte minst genom rättslig reglering och framväxten av ett professionaliserat rättighetsarbete, är en tveeggad utveckling. Detta eftersom denna utveckling gått hand i hand med ett ökat villkorande av ekonomiskt och socialt stöd till enskilda och en utsuddning av gränsen mellan offentliga och privata aktörer som utförare av välfärdstjänster, vilket leder till en oklarhet om vem som egentligen ska genomföra rättigheterna och vem som egentligen är att betrakta som skyldighetsbärare. Rättigheternas institutionalisering tycks, enligt författarna, vara förenad med stora, kanske till och med tilltagande orättvisor.

På ett sätt kan *De sociala rättigheternas politik* därför läsas som en bekräftelse på Sam Moyns tes om att rättigheter inte är ett verkningsfullt motgift mot ökad ekonomisk utsatthet och ekonomisk ojämlikhet. Men det vore att göra saken alltför enkel. Moyns analys befinner sig främst på ett begreppsligt och, i viss mån, rättsligt och politiskt plan. Han vill visa att teorier om rättigheter, och hur dessa tagit form i internationella avtal, inte förmår synliggöra eller fungera som grund för att motverka en samhällsutveckling där ekonomiska resurser koncentreras till ett fåtal aktörer, eller till och med enskilda personer.

Den bild som framkommer i *De sociala rättigheternas politik* är på ett sätt den motsatta. På ett begreppsligt och politiskt plan kan rättigheter vara ett verkningsfullt verktyg för att synliggöra orättvisor, inte bara i fråga om ekonomisk snedfördelning, utan också i fråga om bristande representation av olika grupper i samhället (en dimension av rättvisa som Moyn inte berör) och bristande erkännande. Problemet ligger snarare i det faktiska genomförandet av rättigheter, där insatser för ökad implementering åtföljs av villkor och krav på att den enskilde ska bevisa sin utsatthet. Detta skapar

en situation där rättigheter inte längre enbart handlar om vad individen har rätt till, utan också om vad individen förväntas uppfylla, vilket förstärker tendensen att skapa åtskillnader mellan värdiga och ovärdiga skillnader mellan mottagare av samhällets stöd, och att gränserna mellan rättigheter och skyldigheter suddas ut.

Som student fick jag i händerna en artikel av Susan James om rättigheter som ”enforceable claims”. James huvudpoäng var att rättigheter alltid kommer att förbli tomma ideal om de inte omvandlas till konkreta anspråk som individer kan rikta till tydligt identifierbara skyldighetsbärande institutioner, och att dessa institutioner i sin tur har tillräckliga resurser och vilja för att göra verklighet av dessa anspråk. James har fått utstå en del kritik, inte minst för att hon kan uppfattas som att hon inte riktigt räknar in hur rättighetsanspråk kan ge upphov till transformativa rörelser och kamper – ibland i det tysta, som i det rättighetsarbete som projektarbetare, rastvärdar och diakoner utför. I stället verkar hon antyda att det enbart är de materialiserade rättigheterna som räknas.

Jag läser *De sociala rättigheternas politik* delvis som en upprepning av den kritiken, som en insikt om att rättigheter visst kan fungera som verkningsfulla redskap för ökad inkludering, ökad agens och större möjligheter. De kan också fungera som ett verkningsfullt verktyg för att motverka och belysa ständigt föränderliga orättvisor.

Samtidigt visar antologin att Susan James inte är tillräckligt skarp i sin teori om vad som krävs för att anspråk ska bli ”enforceable” och för att rättigheter ska materialiseras. I James teori framstår det nästan som att det räcker med att öka institutionernas resurser – i form av vidgade mandat och ökade budgetanslag – samt att se till att handläggare och tjänstemän har tillräcklig kunskap och kompetens för att rättigheterna ska kunna ta form. *De sociala rättigheternas politik* visar att sådana institutioner alltid verkar inom ramen för ett funktionellt differentierat samhälle, och att institutioners handlingsutrymme påverkas av andra, motstridiga utvecklingslinjer.

Det är alltid svårt att peka på luckor i ett antologiprojekt, men om något saknas är det ett kapitel som behandlar den kanske mest uppmärksammade frågan om sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter i Sverige: urfolks rättigheter. Särskilt i samband med den nya vägen av industrialisering i norra Sverige, under parollen om grön omställning, är detta en högst relevant fråga. Detta område rör till stor del resursutvinning, men också rätten till kultur, arbete, hälsa och utveckling. Parallellerna till det som tas upp i fråga om välfärdsstatens institutioner är många, och detta skulle vara ett värdefullt område för vidare studier.

Sammanfattningsvis är detta en osedvanligt lyckad antologi och ett verkligt bidrag till forskningen och diskussionen om mänskliga rättigheter, med en kracklerad svensk välfärdsstat som angelägen och belysande fallstudie.

Linde Lindkvist

Docent i mänskliga rättighetsstudier, Lunds universitet.

Referenser

- FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948).
- Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (1966).
- James, S. (2003) Rights as enforceable claims. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 103: 133–147.
- Marks, S. (2019) *A false tree of liberty: human rights in radical thought*. New York: Oxford University Press.
- Moyn, S. (2018) *Not enough: human rights in an unequal world*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the twenty-first century*. Cambridge, M.A.: Belknap Press/Harvard University Press.
- Strang, J. (kommande artikel). *Rights against the welfare state: Timbro and the neoliberal mobilization of legalist constitutionalism in Sweden 1980–2000*.
- Whyte, J. (2019) *The morals of the market: human rights and the rise of neoliberalism*. London: Verso Books.
- Yepes, R.U. & Hernández, S.C. (2020). Inequality, human rights, and social rights: tensions and complementarities. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 10: 376–394.